

ІСТОРИОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ЮРІЯ ЛИПИ

У статті проаналізовані історіософські погляди Ю. Липи. Зокрема досліджені пошуки науковця витоків української ментальності в контексті найбільш знакових подій та процесів, які мали місце в історії України.

Юрій Іванович Липа (1900 – 1944) – український історик філософії, культуролог, поет, письменник. Будучи передусім поетом та письменником, з 1936 року проявив себе і як теоретик української історіософії. Серед стрижневих ідейних засад Ю. Липи насамперед слід виділити його зацікавлення доктриною волюнтаристичного активізму, яка полягала у формуванні через наполегливу творчу працю людини як на індивідуальному, так і на колективному рівнях основних ментальних засад нації. Світ, за Ю. Липою, постає як своєрідний конфлікт двох начал: конструктивного та деструктивного, а людина в цьому процесі виступає свідомим (несвідомим) знаряддям розгортання одного із зазначених початків. Основні праці: «Бій за українську літературу», «Призначення України», «Панування, Труд і Лад», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії» [1, с. 327-328]. Слід зазначити, що постать і творча діяльність Ю. Липи ще не вивчена належним чином, а стосовно його історіософських поглядів можемо констатувати, що ця ніша діяльності науковця однозначно потребує ґрунтовних досліджень. Тому робимо висновок, що, зважаючи на вищезазначене, дана проблематика цілком актуальна. **Мета статті** – здійснити філософський аналіз праці Ю. Липи «Призначення України».

Зважаючи на невеликий обсяг статті, вважаємо, що доречним буде проаналізувати найбільш знакові параграфи названої праці. Так, в параграфі «Вияви духовності», пишучи про ті чи інші геополітичні процеси, Ю. Липа слушно зауважує, що вони мають тенденцію до повернення, хоч і в дещо трансформованих формах. Такий стан речей можна пояснити простим фактом – усі процеси, які мають місце, відбуваються на одній і тій же території, відповідно породжуючи (з необхідністю) певну систему явищ. Подібне відбувається і в Україні, адже якщо говорити про сукупну психологію українців, то їх стрижневі ідеї також повторюються. В цьому контексті Ю. Липа зазначає: «Так як в українських теренах існують свої органічні, відвічні шляхи, переправи-броди на ріках, просмики в горах і порти на узбережжях, так існують і свої органічні шляхи-синтези в збірній українській духовності. Їх треба знати. Не одна з цих генеральних ідей буде ще діяти в душах українців, хоч і в зміненій формі» [2, с. 144]. Можна провести паралель з так званим географічним детермінізмом Ш. Монтеск'є, який якраз і наголошував на тому, що великою мірою географічне розташування того чи іншого народу є головним фактором формування його менталітету в подальшому. Завдання вітчизняних дослідників якраз і полягає в тому, щоб зуміти виділити найбільш дієві «генеральні ідеї» українців та відділити їх від чужих нашарувань. Якщо провідники української нації будуть мати у своєму активі ці стрижневі вектори розвитку, то зможуть з більшим коефіцієнтом корисної дії керувати державою. Отже, за словами Ю. Липи: «Українські генеральні ідеї – це більш чи менш глибокі вияви українського расового “я”. Можна їх узяти в тій чи іншій ієрархії, підвищувати чи понижувати їх, але вони завжди існуватимуть в характері раси. Бо цей характер є так само органічний, як і інші явища природи» [2, с. 145].

Якщо говорити про шляхи формулювання генеральних ідей, то тут дослідник наголошує на тому, що в різних ситуаціях вони проявлялися теж по-різному. Це могли бути переконання однієї людини або ж вимоги всього українського народу, але як і в першому, так і у другому випадку присутній елемент цілісності чи одноплщинності. Частими є також випадки, коли та чи інша ідея висловлюється окремою геніальною людиною, а тоді, підхоплена і підсилена масою, отримує втілення в практичному житті. У цьому місці дослідник, спираючись на дані психології, зауважує, що чим раса старша, тим меншу роль у її подальшому формуванні та трансформуванні відіграє окремо взята людина, а натомість велике значення має традиція.

На його думку, українська раса не породила окремих великих постатей-провідників, як, наприклад, Наполеон, Петро I тощо, котрі, по суті, нав'язували власному народу чужі для нього ідеї. Натомість українські провідники – результат планомірної «праці» не одного покоління українців. Своєю появою на авансцені вітчизняної історії вони засвідчують завершення тієї чи іншої тенденції, яка могла напрацьовуватися впродовж доволі тривалого відрізка часу. Тому їх власні ідеї майже завжди виступали своєрідним озвученням тих чи інших бажань нації загалом. Ці ідеї були своєрідною відповіддю на виклик народу. Ілюструючи вищезазначене, Ю. Липа пише: «Святослав Завойовник успішно підбиває волзько-закавказький шлях, але розпочали його підбивати п'ять століть тому ще готи з-над Дніпра... Урочисте прийняття християнства Володимиром Святим прийшло по кількох століттях зросту християнства над Дніпром і Чорним морем... Богдан Хмельницький завершував два-три століття козацької стратегії й устрою. Навіть Симон Петлюра не висловив би того, що висловив, без попередньої, майже столітньої мурашиної праці української еліти» [2, с. 146].

Виділивши таким чином основні вектори втілення українських генеральних ідей, дослідник, застосовуючи метод дедукції, переходить до аналізу їх основних складових, а також причин, що уможливили їх подальше практичне втілення. Насамперед Ю. Липа робить спробу визначити ту культурну площину, в межах якої проходив розвиток української духовності. Слід зазначити, що в процесі такого пошуку критик демонструє ґрунтовні знання досліджуваного предмета, звертаючись як до вітчизняних (В. Щербаківський), так і до зарубіжних (В. Копперс і В. Шмідт) науковців.

Серед визначальних рис української ментальності Ю. Липа передусім виділяє такі як: культурні круги, українська родина, українська культура, українське суспільство, українська військовість, українська група, українські міфи та українські культурні тенденції загалом. Охарактеризуємо коротко кожен з перелічених рис.

Говорячи про культурні круги, Ю. Липа зараховує Україну до так званого хліборобського кругу, який проявляється в Європі через егейську і трипільську культуру, які у свою чергу беруть свій початок в Месопотамії. Представникам цієї культурної площини притаманні такі риси характеру, як відвага, відчуття справедливості та власної гідності, любов до землі. Українська родина проявляє себе через пошанування жінки-матері. Саме через неї відбувається об'єднання родини. Домінуюча роль жінки пояснюється перш за все потребою вести домашнє господарство осілої, переважно хліборобської родини. «Поняття матері, – пише Ю. Липа, – за сучасною біологією – це поняття вище від мужеського чи жіночого первня, воно сполучає в собі розуміння і відчуття обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивищення первня материнськості в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле» [2, с. 148].

У цьому контексті дослідник наголошує на тому, що в українській ментальності навіть прадавніх часів не спостерігаємо «чистого» домінування жіночого начала, адже поряд з ним існували і суто чоловічі складники, як-то: жадання влади, експансійність тощо.

Отже, з огляду на вищезазначене, Ю. Липа приходиться до висновку про двопервинність та рівноправність маскулінного і фемінінного начал. Але поза тим як чоловічий, так і жіночий початок отримують своє повне «звучання» лише в поєднанні, що повною мірою уможлиблюється в родині як основоположній складовій українського суспільства. Саме в українському суспільстві, поцінуючи поняття родини та роду, українець тим самим намагається контролювати кожного окремого представника суспільства. Також в українському суспільстві чітко простежується ієрархічна підпорядкованість. Тут Ю. Липа зазначає, що така градація можлива лише за умови внутрішнього відчуття підлеглого до свого начальника, як до джерела общини (родини). Саме через вождів представник маси спроможний відчутти власну причетність до громади та роду.

В силу своєї внутрішньої організації українець повинен відчувати постійний зв'язок з групою, на чолі якої (як виразник та гарант її родинності) з необхідністю має бути керманчяч того чи іншого рангу. Між такою первинною групою та її провідником укладається свого роду домовленість, яка головним чином підтримується на відчуттєвому рівні. У свою чергу сума цих груп (родин) складає загальне тло української духовності. Тут Ю. Липа слушно зауважує, що такого роду організоване суспільство володіє стійкими культурними характеристиками. Причому вони функціонують на доволі високому рівні, адже нівелювання однієї чи кількох її складових практично не впливає на перебіг подій всередині материнської мегакультури. «На такому консерватизмі, – пише Ю. Липа, – була збудована не одна велика імперія від Дарія Великого аж до королеви Вікторії. Такий консерватизм обмежує розвій раси в границях традиції і в почутті спільної крові. А це зменшує одну дуже реальну небезпеку для раси – її розпорошення» [2, с. 151]. Тут дослідник логічно підходить до наступної риси української культури – міфології, як одного з факторів об'єднання нації. Власне міфологію українець починає сприймати від самого народження, адже її прояви помічаємо в багатьох сферах діяльності суспільства. Міфологія, за словами критика, присутня всередині самого життя. Таким чином, можемо констатувати, що українські міфи з плином часу починають мати підсвідомий характер. Зважаючи на своєрідне геополітичне розташування України, поряд з аборигенними міфами можемо спостерігати існування «чужорідних» міфів, нав'язаних українцям ззовні. Такі міфи Ю. Липа зараховує до утворень нижчого порядку, адже за часом та силою впливу вони значно поступаються міфам автохтонного походження.

Здійснивши короткий, але змістовний аналіз основних складових української культури, дослідник прагне виділити основні тенденції її розвитку в майбутньому. Так, за словами Ю. Липи, українці тяжіють до нівелювання значення індивідуального, з одного боку, а з іншого – факт родинності всередині груп (складових української нації) призводить до зменшення імовірності розгортання масових рухів у суспільстві. Існування таких груп формує еліту, яка володіє тими знаннями, які допомагають громаді існувати та розвиватися. Саме завдяки інформації, що зосереджена серед представників еліти, стає можливою передача інформації від покоління до покоління, а як наслідок – збереження цілісності нації.

В наступному параграфі під назвою «Підстави українського характеру» Ю. Липа, синтезуючи напрацювання низки науковців, подає основні риси характеру українців. Насамперед дослідник звертається до українського естетизму, пишучи, що саме ця риса домінує в оцінці зарубіжних культурологів впродовж доволі тривалого часу. В цьому контексті Ю. Липа зазначає, що окремі науковці називали Україну Елладаю. Саме еллінськість українців, на думку дослідника, є однією із стрижневих характеристик українського національного характеру. Далі Ю. Липа робить ґрунтовний порівняльний аналіз еллінської та української культур, знаходячи в них як спільні, так і відмінні риси. Витоки еллінської культури Ю. Липа насамперед пов'язує з географічним розташуванням Еллади, адже природа Середземномор'я, за словами самого дослідника, не була

«мачухою». Відповідно людина не вступала з нею в конфронтацію, а була ніби розчинена у ній. Таке положення дозволяло людині вільно та всебічно розвиватися в гармонії з природою, звідси влучний вислів Піфагора: «Людина є мірилом усіх речей». Але, живучи в одній площині з природою, людина помічала деяку відмінність між собою та природою. Таку відмінність (вищість?) вона пояснювала своїм божественним походженням, адже лише в людині помітний зв'язок духовного (божественного) та матеріального. Така характеристика у житті громади сприяла активному політичному життю. «Отже, як бачимо, – підсумовує Ю. Липа, – еллінський тип вождя – це людина, що дає гарну будову своєму думанню, це передусім мистець. Цей мистець керми має надати уже своєю особою цілком нове життя своєму суспільству. Йому вільно покинути усі попередні традиції. Для провадження ним повинно було вистачати його творчої фантазії і волі до влади. Вищість вождя була передусім як мистця» [2, с. 154].

Готизм – ще одна риса українського суспільства. Готизм як такий Ю. Липа розглядає як безсилля окремо взятого індивіда в боротьбі з силами природи. Подібна риса розвивалася, очевидно, в найбільш несприятливих кліматичних умовах. Адже для того, щоб якимось чином протистояти природним стихіям, потрібні були колективні зусилля. Отже, можна зробити висновок, що впродовж не одного століття відбувалось формування української ментальності, яка в своїх основах була колективістською. «Ця традиція, – пише Ю. Липа, – була передавана через інституції і ритуали одиницям у категоричній формі. Збірнота предків і сучасників наказувала одиниці, що мала робити. Поза збірнотою одиниця була нічим, великість одиниці була на службі збірноті племінній чи расовій. Великість провідників залежала від того, як глибоко вони висловлюють дух збірноти» [2, с. 157]. За словами дослідника, український готизм активізувався в найбільш складні часи життя суспільства. Таким періодом, для прикладу, можна вважати початки української козаччини, де домінуючу роль почало відігравати політичне життя в середині нації. Саме такі прояви готизму в подальшому екстраполювалися практично на усі можливі прояви національного характеру. Але як і еллінськість, так і готизм не отримали б єдиного звучання без сили, яка змогла б її синтезувати. Такою об'єднуючою силою українського національного характеру Ю. Липа називав феномен козацтва. Саме у козацтва спостерігаємо прояв цього дуалізму. З одного боку, козак, без сумніву, військовий, а з іншого – торговець. Пишучи про козацьку еллінськість, дослідник ілюструє її такими прикладами, як ліричність, спокійна система побуту, пошана до вільної та сильної особистості. Те ж можна сказати і про готизм Запорізької Січі. Якщо в часи відносного спокою діючими були переважно штаб та військові січові школи, то під час військових дій відбувався миттєвий перехід від вільного та спокійного побуту до жорсткого, подекуди аскетичного існування. Ю. Липа зазначає: «Січ – це ідеал українських органічних асоціацій майже аж до кінця XIX століття. Треба згодитися і з Костомаровим, і з Максимовичем та Грушевським, що й підстави Січі вирости з багатьох попередніх століть, принаймні XIV – XV ст. Отже, зовсім натуральне це в'язання еллістства і готизму» [2, с. 159-160].

Продовжуючи розвивати свої думки, мислитель пише, що для того, щоб дати ґрунтовний аналіз змісту української громади, потрібно усвідомити сам дух родинності. А це можливо лише за умови вивчення ролі та місця жінки в становленні української родини. Подібні пошуки, за словами Ю. Липи, приведуть дослідника до витоків розвитку української нації, до трипільської культури. Читаючи В. Щербаківського («Формація українського народу»), Ю. Липа зазначає що без сумніву, трипільська культура мала матріархальний характер. І хоча з часом домінуюче місце зайняв патріархальний устрій, матріархат продовжував (і очевидно продовжує) залишатися однією із складових української культури. «...Духовність матріархату, – пише дослідник, – хоч і змінена, залишилася в українській родині, де жінка має дуже велике значення. Вона ж, жінка,

була й першим учителем українського солідаризму. Артїлі українців, що склалися, правдоподїбно, завжди як спілка родин, перейняли цю духовність, яка стоїть коло праджерел української раси трипїльства» [2, с. 161].

Роблячи висновок, Ю. Липа зазначає, що для всебїчної характеристики українських генеральних ідей насамперед слід врахувати: устремління українця до індивідуальної свободи, високу моральність еліти, апїорні колективні задатки у формуванні дієвих військових утворень, українську солідарність та важливу роль жіночого начала. Усі перелічені характеристики звели до спільного знаменника такі підстави національного характеру, як: елїніськість, трипїльство та готизм.

Отже, характер українця має низку складових, які гармонїйно поєднуються між собою. Але при потребі вони можуть вступати і в конфронтацію. Такий стан речей породжує великий діапазон відчуттів. Дослідник зазначає, що українці мають з-поміж своїх сусїдів один з найскладніших характерів. «Навіть пересїчний українець, – пише він, – дуже часто може оглянути якусь подїю чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість свїту є видніша, ніж, скажімо, для його сусїдів. Тому, може, так нелегко українцеві прийти до якогось рішення» [2, с. 161]. Саме тому помилковим буде робити будь-які висновки про українця, спираючись лише на його зовнішній вигляд. Адже володіючи таким набором відчуттів, а також здатністю до абстрагування, українець здатний сприймати життя у всїй його неоднозначності та багатогранності, а інколи і в суперечності. Ю. Липа зазначає, що у способі думання українців можна констатувати потяг і любов до філософування, яка разом із оптимістичним скептицизмом породжує «тонкий український гумор». З цього логїчно випливає той факт, що такими людьми складно керувати. Якщо в елїністичному суспільстві керманіч одночасно виступає і як митець, який в силу своєї природи творить щось нове, не надто переймаючись при цьому попередніми традиціями, а в утвореннях, що ґрунтуються на готизмі, провідник з необхідністю виступає виразником усталених традицій, то в трипїльстві існує таке поняття, як «батько». Але, попри все, перелічені основоположні складові характеру провідника дозволяють стверджувати, що він так чи інакше пропагує дещо вище і саме тому займає відповідне місце в суспільстві. Ю. Липа ставить питання, що ж є тим «вищим» в ідеалі українського керманіча? Роблячи екскурс в історію, дослідник пише, що в елїністичній релїгїйно-філософській традиції площини людського і божественного тісно перетиналися, тому для пересїчного елїна само собою розумілося, що саме відблиск божественності робить вождїв вождями, тобто тими людьми, які виступають перехідною ланкою між богами та рештою населення. Ю. Липа пише, що ідеалом для еліти Київської Русі був образ Олександра Македонського, влада якого ще при житті була проголошена божественною. Легенди про Олександра Великого писалися і переписувалися в Україні впродовж багатьох столїть. В результаті таких переписувань постать Олександра Македонського набула слов'янських рис. І найголовнішою серед них була його висока моральність. «Тут найвищий, – пише Ю. Липа, – найвеличніший провідник для українців – це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість. На другім місці лишень треба згадати про те, що має він бути особисто талановитим, і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української крові, як того вимагали елїнство, готизм і трипїльство. Тому потяг до справедливості – це найважливіший рушійний наказ української раси» [2, с. 164].

Один з параграфів своєї праці Ю. Липа називає «Відчуття серединності». У ньому дослідник аналізує таку цікаву рису українців, як усвідомлення повноти існування власної нації і території. Подібне відчуття повноти розгортається передусім з відчуття власного фізичного і психологїчного стану. В цьому контексті критик зазначає, що в українців існують давні традиції розвитку культури тіла. «Ця традиція, – зазначає дослідник, – плекання тіла й гармонїйного його розвою має в основі потяг до фізичного

ідеалу, бажання досягнути фізичну довершеність у межах своєї раси» [2, с. 167]. Розвиваючи свої думки, Ю. Липа пише, що з вищезазначеного випливає той факт, що українець щиро вірить у можливість досягнення духовної досконалості саме в площині своєї нації. Отже, українець усе пропускає крізь призму власного «Я» як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Перефразовуючи відомого філософа, можна сказати – українець є мірилом усіх речей. Слід зазначити, що доволі важко дати визначення тому, що ж таке є відчуття серединності власної раси. В цьому контексті Ю. Липа окреслює основні зовнішні ознаки зазначеного феномену. Першою ознакою є захист власних вірувань та головних святинь. Потреба у подібному захисті свого, мабуть, закладена в індивідах на підсвідомому рівні. Наступною прикметою відчуття серединності є погляд на усі речі заангажовано, крізь призму свого бачення, світовідчування тощо. І врешті, третьою характеристикою є культивування предківщини як головного підґрунтя і можливості для подальшого еволюціонування нації. Дослідник зазначає, що: «Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини – це немов зовнішній вияв українського характеру. Це – його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас» [2, с. 169].

Висновки

Роблячи висновок, насамперед слід зазначити, що не дивлячись на той факт, що в українській філософії ім'я Юрія Липи знає лише вузькому колу спеціалістів, тим не менше очевидною є його приналежність до неї. Звичайно, мислитель не створив якоїсь закінченої філософської системи, але в його історико-культурологічних дослідженнях можна вичленувати низку філософських ідей, які передусім стосуються специфіки зародження української ментальності, основних векторів українського філософування в контексті доктрини географічного детермінізму тощо. Тому діяльність Ю. Липи у цій площині потребує подальших систематичних досліджень. Матеріали статті можна використати для розробки курсів та спецкурсів з історії української філософії та культурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 746 с.
2. Липа Ю.І. Призначення України. – Львів, 1992. – 272 с.

И.В. Козий

Историсофские взгляды Юрия Липы

В статье проанализированы историсофские взгляды Ю. Липы. В частности изучены поиски ученого касательно формирования украинского менталитета в контексте наиболее важных событий и процессов, которые имели место в истории Украины.

I.V. Koziy

Historiophilosophical Views of J. Lypa

In this article are analyzed J. Lypa's historiophilosophical views. In particular, are studied scientist's researches of outflows of Ukrainian mentality in context of most symbolic events and processes that took place in Ukrainian history.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2008.